

Політика і релігія в працях К. Барта, Е. Бруннера і Д. Бонгьоффера

протоієрей Андрій Дудченко

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2020-8-86>

У статті проаналізовано схожість та відмінність між розумінням питань відносин церкви до державно-політичного життя суспільства в працях трьох впливових богословів ХХ ст.: Барта, Бруннера і Бонгьоффера. Українським християнам важливо усвідомити потребу у власній присутності в політиці, передусім через пророчий голос християнської спільноти. Допомогти в цьому може досвід християнського осмислення взаємин релігії і політики в Західній Європі минулого століття. Радикальний христocентризм «неоортодоксії» Барта логічно призводив до христологічного обґрунтування держави. Державна влада є божественним установленням, і тому їй потрібно коритися. Барт стверджував благо держави, навіть злочинної, як знаряддя промислу Божого щодо світу. Тільки коли держава вимагає від християн чинити проти власної совісті або віддавати державі те, що належить Богові, тоді християни не тільки мають право, а й зобов'язані не підкоритися їй. Бруннер критикував «христологічне обґрунтування» Бартом держави і повертався до концепції природного права. Завданням держави є створення належних справедливих умов життя та обмеження зла. Невизнання сутнісної протилежності між церквою і державою призводить до згубних наслідків для обох. Бруннер попереджав про небезпеку того часу, коли церква отримує владу в суспільстві та починає утискати інших. Бонгьоффер приймав у теології метод Барта, але застосовував його дуже помірковано. Він осмислював «повноліття світу» і присутність в ньому Христа. Для Бонгьоффера справжнє християнство обов'язково включає в себе активну участь у житті суспільства та взагалі людства, а не життя в окремому ізольованому просторі. Християнське покликання спрямоване не на втечу від реальності до кращого світу, а на уміння по-новому жити в цьому світі. Вивчення богослов'я цих провідних протестантських теологів ХХ ст. важливо для того, щоб розуміти, які відповіді були дані християнами на виклики, що поставали в часи глибокої суспільно-політичної та церковної кризи.

Ключові слова: політика, релігія, церква і держава, політичне богослов'я, публічне богослов'я.

Постановка наукової проблеми. Сьогодні серед християн різних конфесій та юрисдикцій в Україні поширене уявлення про те, що церква має бути поза політикою. При цьому під політикою розуміють таке спотворене явище, як боротьба олігархічних кланів, передвиборче змагання політичних брендів, а не реальне політичне життя. Часто забувається справжній зміст терміну «політика» як мистецтва управління державою та суспільством. Українським християнам важливо усвідомити потребу у власній присутності в політиці, але не через власну політичну партію, а через пророчий голос християнської спільноти. Допомогти в цьому може досвід християнського осмислення взаємин релігії і політики у Західній Європі XX століття.

У першій половині XX століття в Європі тривали бурхливі часи. Розпадалися імперії, встановлювалися диктаторські режими, сотні тисяч і навіть мільйони людей гинули у світових війнах. При всьому цьому християнські церкви продовжували існувати, діяти, усвідомлювати свою місію та формувати відповіді на нові виклики часу. Для Католицької Церкви викликом стала втрата такого політичного впливу на Європу, який Ватикан мав упродовж століть. Відносно молоді протестантські церкви, у тому числі лютерани й реформати, мали «відокремитися» від держави. Що ж до православ'я, то воно не відігравало помітної ролі на території Західної Європи, хоча на європейському Сході цей період став часом найжорстокіших випробувань для православних на теренах СРСР та кризи практично всіх Православних Церков. Відомими мислителями цієї доби, що переймалися питаннями взаємодії християнських спільнот, церкви і світської держави, яка може перетворитися на тоталітарну, були видатні богослови Карт Барт, Еміль Бруннер (обидва належали до реформатської церкви) та Дітріх Бонгьоффер (мученик за віру, який пов'язаний з лютеранською церквою). Кожен із них намагався дати відповіді на виклики, які ставив час. Вивчення цих відповідей буде корисним для формування християнського ставлення до політичного життя й суспільних процесів в Україні XXI століття.

Аналіз досліджень. Політика і релігія відносно недавно стали предметами богословського осмислення в Україні. Це було пов'язане зі спробами повернення богослов'я до світських вищих навчальних закладів. За останні кілька років курси з політичного богослов'я, публічного богослов'я та публічної еклезіології викладалися в Національному університеті «Києво-Могилянська Академія» та Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова стараннями передусім архім. Кирила Говоруна. Йому ж належить перша в Україні праця на тему публічної теології¹. Протестантський

¹ Кирило (Говорун), архім. Українська публічна теологія. Київ: Відкритий Православний Університет Святої Софії-Премудрості, Дух і Літера, 2107. 144 с.

огляд ставлення Біблії до політики викладений С. Головіним². Опис основних богословських ідей провідних західних теологів ХХ ст. міститься в працях С. Греча і Р. Олсона³, але без особливого акценту на осмисленні політики та релігії. Сповідницький шлях Д. Бонгьоффера докладно описаний у монографії Е. Метаксаса⁴, з акцентом переважно на біографії, а не на богословських ідеях.

Мета і завдання статті. У цій статті ми проаналізуємо подібність та відмінність між розумінням питань відносин церкви до державно-політичного життя суспільства в працях К. Барта, Е. Бруннера та Д. Бонгьоффера. Будемо також звертати увагу на вплив історичного контексту написання праць, тобто політичної ситуації в Європі, і на богословську аргументацію авторів.

Виклад основного матеріалу. У міжвоєнний період у Західній Європі виникло нове явище в богослов'ї, яке тепер виокремилася як академічна дисципліна. Це дослідження «зон перетину метафізичного і політичного»⁵, тобто політична теологія. Християнство в ХХ ст. не раз потрапляло в ситуацію, коли різні тоталітарні ідеології намагалися підкорити собі церкви. Як зазначає архім. Кирило (Говорун), саме подолання наслідків пресингу цих ідеологій стало провідною темою політичного богослов'я після Другої світової війни⁶. Для України, де політичне або публічне богослов'я тільки починає розвиватися, є важливим дослідження богословської спадщини провідних мислителів, які активно працювали в міжвоєнний період і в часи Другої світової війни, осмислюючи положення церкви щодо держави.

Карл Барт про церкву і державу. Першим та найбільш впливовим із західноєвропейських богословів ХХ століття, на якого посилалися чи з яким полемізували інші, був швейцарець і кальвініст Карл Барт (1886-1968). Постаті такого рівня, як Барт, рідно виникають в історії теології. Реформатам у ХХ столітті в цьому плані пощастило. Ще за життя Барта називали «сучасним отцем церкви»⁷.

Карл Барт свідомо відійшов від ліберальної теології, що тоді панувала в західноєвропейському протестантизмі. Він заново відкрив для себе Святе

² Головін Сергій. Біблія і політика. Основи справедливого суспільства. Київ: Книгоноша, 2017. 136 с.

³ Гренц, Стенли; Олсон, Роджер. Богословие и богословы XX века. Пер. с англ. О. Третьяченко. Черкассы: Коллоквиум, 2011. 520 с.

⁴ Метаксас, Ерік. Бонгьоффер: пастор, мученик, пророк, агент розвідки – праведник проти Третього Рейху. / Пер. з англ. Київ: Книгоноша, 2016. 574 с.

⁵ Кирило (Говорун), архім. Цит. тв. С. 10.

⁶ Там само. С. 13.

⁷ Гренц; Олсон. Цит. тв. С. 88.

Письмо як справжнє Слово Боже. 1914 року Барт прочитав заяву 94-х німецьких інтелектуалів, які висловили підтримку військовій політиці кайзера Вільгельма. Барта шокувало те, що серед підписантів цього звернення були майже всі його вчителі теології. Барт зрозумів, що така теологія приречена, і став на шлях «неоортодоксії». Він закликав до зміни богословської методології. Головною ознакою теології Барта став радикальний христоцентризм. Барт намагався все, про що розмірковував, побачити через «подію Христа». Не стало винятком і суспільно-політичне життя. Стосовно всього, що досліджував Барт, він ставив питання: як належить розуміти це в світлі того, що здійснив Бог в Ісусі Христі?

Такий богословський метод Барт застосовував і для розмірковування над взаєминами церкви і держави. Він звертався до євангельської розповіді про суд Пилата над Ісусом. Саме з цієї історії, впевнений Барт, потрібно виводити вчення про розрізнення церкви і держави. В Ін 19:11 Ісус підтверджує Пилатові, що той має над ним «владу» (грецькою *exousia*), яка дана йому «з неба». Це грецьке слово, яке автор четвертого Євангелія вжив для передачі мови Ісуса Христа, для Барта стало «точкою відліку» подальших богословських міркувань. Отже, влада Пилата над Ісусом не є випадковою або неправомірно отриманою. Походження цієї влади для Барта – Божественне. Це, за Бартом, визнає Сам Ісус, однак ця влада є обмеженою. Пилат мав владу розпі'яти Ісуса або відпустити Його, але водночас він не мав влади легітимізувати Ісуса як царя над Ізраїлем чи, більше, над усім світом. Така легітимація не може бути справою Пилата, вважав Барт, тому що держава є «нейтральною щодо питання істини»⁸.

Через несправедливий суд Пилата парадоксальним чином здійснилася милостива воля Бога Отця. Сповнюючи дану Богом *exousia*, Пилат учинив несправедливий суд і через це став засобом виправдання грішних людей через розп'яття Ісуса. Барт був абсолютно свідомий того, що держава може чинити несправедливо, але він водночас був твердо переконаний, що навіть через це буде діяти милість і правосуддя Боже. Держава, навіть коли чинить зло, «не може позбутися свого служіння», стверджував Барт і пояснював це так: «Саме демонізована держава може бажати зла, щоб, незважаючи на це, їй, за великим рахунком, усе ж прийшлося робити добро»⁹.

Барт звертав увагу також на те, що Ісус під час суду Пилата не був власне засуджений. Навпаки: усі чотири євангелісти стверджують, що Пилат проголосив Ісуса невинним! Тож, Пилат був «вимушений», як пише Барт, стати знаряддям вбивства Ісуса заради задуманого Богом виправдання грішників,

⁸ Барт, Карл. Оправдание и право. / Пер. с нем. Москва: Библийско-богословский институт св. Апостола Андрея, 2006. С. 17.

⁹ Там само. С. 19.

і тому він мав публічно підтвердити передумову цього виправдання – безневинність Ісуса. Коли Пилат виносив виправдувальний вирок, він чинив свою справу. Барт це тлумачив так: держава «має надавати церкві правовий захист»¹⁰. Ісус Христос помер на хресті не завдяки законам держави, а всупереч їм, тому що державний чиновник Пилат зайнявся «не своєю справою». Для Барта демонізована держава — це є не «надлишкова держава», а «недостатня держава», тобто держава, яка у вирішальний момент не в змозі лишитися вірною собі¹¹. Справжня держава, за Бартом, неодмінно має легітимізувати вільну церковну проповідь.

Розмірковуючи над сутністю держави, Барт звертався до відомого уривку Рим 13:1-7: «Усяка душа нехай підкоряється вищій владі, бо немає влади не від Бога; існуючі ж власті поставлені Богом...». Він звертав увагу на те, що тут апостол Павло знову вжив слово *exousiai* («влада» у множині – «влади») для означення політичної влади. В інших місцях Нового Завіту це ж слово вживається для означення певної групи ангельських сил. Барт припускав високу вірогідність того, що новозавітна спільнота, розмірковуючи про державу та кесаря, про його представників чи їхню діяльність, мала перед очима образ ангельської сили, що представлена в державі чи діє в ній¹². Як ангел може постати проти Бога і перетворитися на демона, так і держава може демонізуватися, як та держава, що розіп'яла Ісуса, чи «звір»-держава з книги Одкровення (Апокаліпсису).

Відповідно до Рим 13, писав Барт, християни мають підкорятися державній владі добровільно, «за совість», і це він називав «політичним богослужінням»¹³. Підкорятися владі для Барта означає активно робити те, що необхідне для підтримання та здійснення порядку, наприклад, сплачувати податки, показувати в практичних рішеннях власну відповідальність, бути всередині, а не ззовні держави¹⁴.

За Бартом, державна влада, як така, початково та остаточно належить Ісусу Христу. У власній сутності, гідності, функції, цільових установках держава має служити справі Христовій – виправданню грішних людей. Водночас держава легко піддається демонізації, і в кожний момент історії християнська спільнота, церква, може мати справу, і так дійсно буває, з демонізованою державою. Демонізація держави для Барта полягає не стільки в неле-

¹⁰ Там само. С. 20.

¹¹ Там само. С. 21.

¹² Там само. С. 23.

¹³ Барт, Карл. Краткое толкование Послания к Римлянам. Пер. В. Хулап. / Толкование Посланий к Римлянам и Филиппийцам. Москва: Библийско-богословский институт св. Апостола Андрея, 2010. С. 158.

¹⁴ Там само. С. 160.

гітимний абсолютизації політичної влади, а радше в «утраті легітимної самостійності», у «відмові від її власної субстанції, гідності, функції та цільової установки»¹⁵. Але навіть така демонізована держава все одно буде слугувати здійсненню волі Божої, переконаний богослов: «Скриплячи зубами, вона все одно буде служити саме там, де вона намагалася панувати, будувати там, де прагнула руйнувати, свідчити про справедливість Божу там, де прагнула явити людську несправедливість»¹⁶.

Держава, за Бартом, має поводити себе нейтрально щодо встановлення істини. Держава може надати послугу церкві: справжню, істинну свободу. Держава, навіть коли перетворюється на гонителя церкви, має бути правовою державою, таким чином, хоча б частково зберігаючи власне справжнє обличчя¹⁷.

Християнська спільнота існує у «віці цім» у вигляді церкви, «еклесії», а у віці майбутньому буде існувати у вигляді «полісу», міста, образом чого є видіння небесного Єрусалима в книзі Одкровення (розділ 21). Цей небесний Єрусалим Барт називав «єдиною істинно суцєю державою»¹⁸. Християни є громадяни цієї справжньої держави, і тому на цій землі, у цьому віці, в усіх земних державах вони є «подорожні і прибульці». Царство майбутнього віку Барт розумів як певний політичний порядок: воно саме царство, і тому не еклезія, а поліс є «конституцією нового еону»¹⁹. Барт писав: «Не в небесному відображенні її власного існування, а в реальній небесній державі вбачає реальна земна церква власне майбутнє і власну надію»²⁰. Земну державу не можна обожнювати, застерігав Барт, і водночас не можна сприймати державу як щось сатанинське. Барт вважав, що кожна держава, навіть найбільш спотворена, має своїм невід'ємним завданням внести свого часу внесок у славу небесного Єрусалима.

Християни живуть у світі та в часі. Існування церкви на землі тісно пов'язане з існуванням держави. «Стоїчна відмова від сумісного життя з людьми у світі ніколи не було благословенням, що приписане християнину», – писав Барт²¹. Церква не може сама стати державою, як і держава не може стати церквою. Однак питання державного порядку та поваги до нього з боку людей не є для церкви питанням зовнішнім. Барт заперечував існування природного права, і відповідно до власного богословського методу єдиним

¹⁵ Барт. Оправдание и право. С. 26.

¹⁶ Там само. С. 27.

¹⁷ Там само. С. 28.

¹⁸ Там само. С. 32.

¹⁹ Там само. С. 33.

²⁰ Там само. С. 34.

²¹ Барт. Краткое толкование Послания к Римлянам. С. 155.

джерелом усього бачив Христа. Тому й державні чиновники якимось чином перебувають у «сакральному чині»²².

Барт також розмірковував над тим, яку послугу може церква зробити державі. Перше – це молитися за владу і бути заступником перед Богом за правителів і службовців. Причому, за Бартом, це заступництво має відбуватися «без питань щодо того, чи дійсно держава надає церкві відповідну послугу, яку вона має їй надавати», і тим більше «без питань про те, чи гідні цього окремі представники держави»²³.

Щодо підпорядкування церковних вірян державній владі Барт наголошував, що таке підпорядкування має відбуватися в рамках належного порядку, але цей порядок заснований на «порядку Божому». Повага християн до представників держави має бути заснованою на тому, що від держави християни очікують за будь-яких обставин «захист проповіді виправдання»²⁴, тобто відповідність власному покликанню, відповідно до Богом встановленого порядку. Але завжди християни мають віддавати «кесарю кесарево» – не доброму чи поганому імператору, а главі світської держави як такому. Але так само непорушно християни мають віддавати «Богові Боже». Коли держава вимагає від християн чинити проти власної совісті, або віддавати державі те, що належить Богові, тоді християни не тільки мають право, а й зобов'язані не підкоритися. І це буде не дія проти держави, писав Барт, а стане послугою церкви для держави: «Християни перестануть робити те основне, що можуть і зобов'язані робити для держави, якщо будуть активно покірні та погоджуватися з волею і діяльністю держави, що прямо чи опосередковано спрямована на обмеження свободи Слова Божого»²⁵.

Еміль Бруннер: критика теології Барта. Богословський метод Барта знайшов значну критику з боку другого видатного реформатського богослова ХХ століття Еміля Бруннера (1889-1966). Бруннер усе життя перебував ніби «в тіні» Барта, але його богослов'я значною мірою вплинуло на теологічні школи в Англії та Сполучених Штатах Америки. Працям Бруннера притаманна ясність викладення думок та широта сприйняття християнської істини, відзначають дослідники²⁶. Як це часто буває, своїми найжорстокішими ворогами Бруннер вважав найбільших союзників. Бруннер критикував христологічний метод Барта в богослов'ї. Сам він не претендував ані на радикальність, ані на оригінальність у теології. Засліплений полемікою, Барт

²² Барт. Оправдание и право. С. 46.

²³ Там само. С. 48.

²⁴ Там само. С. 49.

²⁵ Там само. С. 51.

²⁶ Гренц; Олсон. Цит. тв. С. 107

також не сприймав тверезо аргументації Бруннера. Тільки в 1960-х роках завдяки наполегливій праці американських студентів відбулося примирення цих двох богословів.

Бруннер жорстко критикував «христологічне обґрунтування» Бартом держави. Він повертався до концепції природного права – як сукупності прав, якими Бог наділив свої створіння²⁷. Бруннер також осмислював зустріч Ісуса з Пилатом на суді та зазначав, що часом Бог, дійсно, використовує заради власних цілей такі засоби, які ми б ніколи не наважилися використати. Однак та державна влада, яка була представлена Пилатом, для Бруннера так само мало достойна морального визнання, як мало достойні пошани Іуда та Кайафа, які також були причетними до історії спасіння. Без Пилата не було б хреста Ісусового, але так само його не було б без Іуди чи Кайафи. Чи виходить з цього, що ми маємо однаково вшановувати зраду та релігійний фанатизм? – запитував Бруннер²⁸. Очевидно, що ні. Так само на підставі участі Пилата в подіях розп'яття ми не можемо давати політичну оцінку чи робити якісь висновки щодо завдань держави.

Бруннер критикував і ототожнення небесного Єрусалима із державою. Ми не можемо називати Небесне Царство «реальною державою» на тій підставі, що воно у Святому Писанні називається полісом, зазначав Бруннер. Адже в «небесному полісі» відсутні якраз ті основні риси, що роблять земну державу особливою проблемою для християн: використання примусу, поліція і армія, засноване на ідеї воздаяння право, норми закону. Біблійна мова про майбутні реалії – це мова аналогії, порівнянь, а не визначень.

Дуже дивною для Бруннера є екзегеза Бартом терміну *exousia* та порівняння держави з ангельськими силами. Не про підкорення і поставлення на служіння сатани, а про знищення його влади говорить Святе Писання. Твердження про те, що християни мають бути покірними державі через те, що за нею стоять ангельські сили, не має обґрунтування в текстах Нового Завіту, писав Бруннер²⁹.

Для Бруннера благо держави полягає в тому, що вона створює порядок, тобто умови життя людей, якими користуються і християни. Однак з боку християн виключене всяке воздаяння за зло. Це воздаяння Бог поручив не церкві, а мечу державної влади. Тож, на відміну від Барта, завданням держави є не свобода християнської проповіді, а створення належних справедливих

²⁷ Бруннер, Еміль. О христологическом обосновании государства. Пер. Ю. А. Кимелев. / Социально-политическое измерение христианства: Избранные теологические тексты XX в. (Переводы). Сост. С. В. Лезова и О. Ф. Боровой. Москва: Наука. Издательская фирма «Восточная литература», 1994. С. 82.

²⁸ Бруннер. Цит тв. С. 69.

²⁹ Бруннер. Цит тв. С. 70.

умов життя та обмеження зла. Благо держави в тому, що її влада запобігає анархії, боротьбі всіх проти всіх. Роблячи це, тим самим держава служить Богові.

Христологічна теологія Барта може бути застосована до виправдання тоталітарних режимів, якщо останні створюють сприятливі умови для церкви. Бруннер із сумом зазначав, що Сповідницька церква в Третьому рейху підняла свій голос тільки тоді, коли опинилася під загрозою її власна свобода, а не раніше, коли обмежувалися права євреїв. Дуже важливим є спостереження Бруннера:

«Історичний досвід показує, що саме там, де Церква особливо запекло переймається власними правовими свободами, вона схильється до забуття правових свобод інших, до забуття всезагальних прав людини та до клерикального егоїзму. Саме наділена правовими свободами Церква часто стає на бік тих, хто знищує права людини»³⁰.

Для Бруннера важливим є розрізнення двох «сфер»: церкви і держави. Їхнє змішання, невизнання сутнісної протилежності між ними призводить до згубних наслідків як для церкви, так і для держави. Це виявляється у двох напрямках: максималізмі та клерикалізмі. Для максималістів притаманне визнання сутнісної протилежності між церквою і державою, тому максималісти або заперечують державу повністю, або зупиняються на половині шляху: наприклад, заперечують армію, але визнають поліцію. Клерикальну теократію Бруннер вважав небезпечнішою за максималізм, бо останній існує тільки у вигляді протестної меншості. Клерикальна теократія натомість здатна визначати стан суспільства, що й спостерігалося в Європі впродовж століть. Клерикалізм ставить меч на службу хресту, проповідує хрестові походи.

Тому Бруннер намагався йти «серединним» шляхом. Він бачив небезпеку в пошуках христологічного обґрунтування держави, тому що воно призводить до змішання сфер церкви і держави та веде на хибний шлях релігійного максималізму або теократії.

Дітріх Бонгьоффер: богослов'я сповідництва. Як зазначають дослідники, жоден із теологів XX століття не привертав стільки уваги до себе та до свого життя, як молодий німець Дітріх Бонгьоффер (1906-1945), страчений у концтаборі за місяць до капітуляції Німеччини. «За всю мою майже 50-річну лікарську діяльність я не бачив людини, яка вмирає в більшій відданості Богові», – засвідчив лікар концтабору³¹. Дітріх належав до Сповідницької церкви. Він

³⁰ Бруннер. Цит тв. С. 72-73.

³¹ Гренц; Олсон. Цит тв. С. 222.

не писав систематичних праць з теології. Одна з найбільш фундаментальних його робіт «Етика» була відновлена вже після смерті автора за незакінченими рукописами, які свого часу вдалося сховати від гестапо.

Бонгьоффер у богослов'ї був близьким до Барта, але не повторював його і не сприймав найбільш радикальних поглядів швейцарця. Розбіжності з Бартом поглибилися з часом, коли Бонгьоффер осмислив ідею «повноліття світу» та присутності в ньому Христа. Дітріх пропонував «християнство без релігії» у світі, який витіснив Бога на хрест. У повнолітньому світі, казав Бонгьоффер, потрібно «нерелігійно тлумачити біблійну термінологію»³². Точкою відліку стає заперечення людської релігійності, відчайдушної надії на явлення у світі Божої могутності. Християни мають відмовитися від таких сподівань та сповідувати біблійного Бога, який «перемагає сильних світу цього своєю слабкістю»³³.

Для Бонгьоффера справжнє християнство включає в себе активну участь у житті суспільства та взагалі людства, а не життя в окремому ізольованому просторі. Він казав, що церква має «стояти на головному майдані», а життя християнина проходити в гущині подій. Християнське покликання спрямоване не на втечу від реальності до кращого світу, а на уміння по-новому жити в цьому світі. «Я впевнений, що наш обов'язок – любити Бога в житті та в благословеннях, які Він нам посилає», – писав Бонгьоффер³⁴. Християни повинні брати на себе повну відповідальність за світову історію, а також розділяти з Богом Його страждання у світі. Це означає жити так, як належить жити справжнім учням Ісуса, не лякаючись стати вразливим для світу у власному служінні, живучи заради інших: «Церква показує свою справжню сутність, тільки коли живе для всього людства»³⁵.

Бонгьоффер називав Ісуса Христа джерелом «розуму, права, освіти, гуманізму та всіх подібних до цього понять». Люди, які переживають досвід усього цього, насправді є на боці Христа, навіть коли це не усвідомлюють. Бонгьоффер зазначав: «Ісус вважає своїми тих, хто страждає через справедливі речі», тобто, хто страждає за правду³⁶.

Бонгьоффер був переконаний, що церква має важливу місію щодо світу навколо себе, тобто до суспільства, у якому живе та частиною якого є християнська спільнота: і це є не тільки відкрита проповідь Христа, а пропонування рішень для невирішених задач. «Чи існують взагалі християн-

³² Там само. С. 228.

³³ Цит. за: Гренц; Олсон. Цит тв. С. 229.

³⁴ Там само. С. 229.

³⁵ Там само. С. 230.

³⁶ Бонхеффер, Дитрих. Етика. Пер. с нем. Москва: Издательство ББИ, 2013. С. 361.

ські рішення щодо світських проблем?» – ставив питання богослов. І давав відповідь:

«Якщо мати на увазі, що християнство має відповіді на всі соціальні, політичні питання світу, так що належало б тільки прислухатися до цих християнських відповідей, щоб привести світ до ладу, то це очевидна помилка. Якщо мати на увазі, що, виходячи з християнської позиції, можна сказати децю певне щодо світських речей, то це правильно»³⁷.

Щодо деяких подібних проблем Бонгьоффер визнавав, що вони не можуть мати рішення, і навіть писав: «Можливо, Богові невіршеність цих проблем є важливішою за їхнє рішення...»³⁸. Однією з таких проблем богослов називав розподіл людей на бідних та заможних. Боротьба церкви проти людського зла історично часто призводила до погіршення ситуації. Тому Бонгьоффер зазначав, що питання про здатність церкви вирішувати світські проблеми потрібно «серйозно обдумати»³⁹.

Бонгьоффер також був переконаний, що ставлення церкви до світу має ґрунтуватися не на природному праві, а виключно на Євангелії – у цьому він був послідовником Барта. Слово, з яким церква має звертатися до світу, повинно бути словом Божим. Ставитися до світу церква має тільки через Ісуса Христа. Християнська спільнота має відповідально ставитися до свого перебування у світі та «розчищати у світі місце для Євангелія»⁴⁰ (яке Бонгьоффер не відокремлював від Закону). Для богослова неприпустимим є сповідання подвійної моралі чи двох «таблиць цінностей»: однієї для світу, іншої – для християнської спільноти. Він був переконаний, що весь Закон та все Євангеліє належать рівним чином усім людям. Норми моралі визначаються десятьма заповідями.

Висновки. Ми зробили огляд поглядів, висловлених у працях Барта, Бруннера та Бонгьоффера на різні питання взаємин церкви і державно-політичного життя суспільства. Кожен із цих теологів по-своєму оригінально осмислював ці питання. Для Барта було важливо передусім виводити всю теологію із події Христа. Він стверджував благо держави, навіть злочинної, як знаряддя промислу Божого щодо світу. У полемічному пориві часом він жертвував, на нашу думку, послідовністю та обґрунтованістю. Його опонент і критик Бруннер у питаннях взаємин церкви і держави був послідовнішим.

³⁷ Там само. С. 367-368.

³⁸ Там само. С. 369.

³⁹ Там само. С. 370.

⁴⁰ Там само. С. 371.

Він бачив сутнісну протилежність між державою і церквою. Благо держави Бруннер бачив у створенні суспільного порядку для життя людей, у тому числі християн, а не створення особливо сприятливих умов саме для церкви, на чому наголошував Барт. Бруннер попереджав про небезпеку того, коли церква отримує владу в суспільстві та починає утискати інших. Бонгьоффер хоча й приймав у теології метод Барта, але застосовував його дуже помірковано. Точкою відліку богословських роздумів для нього був Христос, але він був свідомий і тієї небезпеки земної влади для церкви, про яку попереджав Бруннер. Бонгьоффер проголошував, що справжні християни мають брати активну участь у житті суспільства і пропонувати рішення щодо світських проблем там, де такі рішення можна віднайти – адже не на всі проблеми існують відповіді. Подальше вивчення богослов'я цих провідних протестантських теологів XX ст. важливо для того, щоб розуміти, які відповіді були дані християнами на виклики, що поставали в часи глибокої суспільно-політичної та церковної кризи. Свого часу православне богослов'я запозичило багато методів західної богословської науки. Процес взаємного збагачення між різними християнськими традиціями буде сприяти тому, щоб брати краще і більш чітко й аргументовано розробляти власну позицію щодо сучасних викликів, які постають перед Церквою в Україні.

Список джерел і літератури:

1. *Барт, Карл.* Оправдание и право. / Пер. с нем. Москва: Библийско-богословский институт св. Апостола Андрея, 2006. 150 с.
2. *Барт, Карл.* Краткое толкование Послания к Римлянам. Пер. В. Хулан. / Толкование Посланий к Римлянам и Филиппийцам. Москва: Библийско-богословский институт св. Апостола Андрея, 2010. х + 306 с.
3. *Бонхеффер, Дитрих.* Этика. Пер. с нем. Москва: Издательство ББИ, 2013. xxxiv + 501 с.
4. *Бруннер, Эмиль.* О христологическом обосновании государства. Пер. Ю. А. Кимелев. / Социально-политическое измерение христианства: Избранные теологические тексты XX в. (Переводы). Сост. С. В. Лезова и О. Ф. Боровой. Москва: Наука. Издательская фирма «Восточная литература», 1994. 406 с.
5. *Головін Сергій.* Біблія і політика. Основи справедливого суспільства. Київ: Книгоноша, 2017. 136 с.
6. *Гренц, Стенли; Олсон, Роджер.* Богословие и богословы XX века. Пер. с англ. О. Третьяченко. Черкассы: Коллоквиум, 2011. 520 с.
7. *Кирило (Говорун), архім.* Українська публічна теологія. Київ: Відкритий Православний Університет Святої Софії-Премудрості, Дух і Літера, 2107. 144 с.
8. *Метаксас, Ерік.* Бонгьоффер: пастор, мученик, пророк, агент розвідки — праведник проти Третього Рейху. / Пер. з англ. Київ: Книгоноша, 2016. 574 с.

References:

1. *Barth, Karl* (2006). *Justification and Right*. Moscow: St Apostle Andrew's Biblical Theological Institute [in Russian].
2. *Barth, Karl* (2010). *Brief exegesis of the Epistle to Romans. / Exegesis of the Epistles to Romans and Philippians*. Moscow: St Apostle Andrew's Biblical Theological Institute [in Russian].
3. *Bonhoeffer, Dietrich* (2013). *Ethics*. Moscow: Publishing house of the Biblical Theological Institute [in Russian].
4. *Brunner, Emil* (1994). *On the Christological Justification of the State. / The Socio-Political Dimension of Christianity: Selected Theological Texts of the 20th Century (Translations)*. Moscow: Nauka, Publishing office «Oriental Literature» [in Russian].
5. *Holovin, Sergii* (2017). *Bible and politics. Fundamentals of a just society*. Kyiv: Knyhonosha [in Ukrainian].
6. *Grenz, Stanley; Olson, Roger* (2011). *20th century theology: God and the world in a transitional age*. Cherkassy: Colloquim [in Russian].
7. *Cyril (Hovorun)* (2017). *Ukrainian public theology*. Kyiv: St Sophia-Wisdom Open Orthodox University, Dukh I Litera [in Ukrainian].
8. *Metaxas, Eric* (2016). *Bonhoeffer: Pastor, Martyr, Prophet, Spy*. Kyiv: Knyhonosha [in Ukrainian].